

DEUİFD Türk Kültürünü Mayalayanlar Özel Sayısı / 2021, ss. 609-627.

HACI BEKTAŞ VELİ'NİN TARİHTEKİ KONUMU VE GÜNÜMÜZE YANSIMALARI*

İhsan ÜNLÜ**

ÖZ

Devletler her zaman yükselişe geçip zirvede kalmazlar. Tıpkı bireyler gibi onların da inişli çıkışlı dönemleri olabilir. Zirveden aşağıya düşüşe geçildiği zor dönemlerde insanlar kurtarıcı bir el beklerler. Tarihe mal olmuş şahsiyetler buldukları coğrafyanın jeopolitik kaderine dokunan insanlardır. Anadolu Selçuklu Devletinin netameli dönemlerinde kendilerine adeta kurtarıcı gözüyle bakılan şahsiyetlerden biri de 13. yüzyılda yaşayan Horasan Erenlerinden Hacı Bektaş Veli'dir. Hacı Bektaş Veli'nin nüfuzunun daha iyi anlaşılabilmesi için yaşadığı coğrafyanın sosyal, siyasi, ekonomik ve diğer durumlarına bakmak gerekecektir. Bu bildiride yazılı kaynaklar dikkate alınarak o dönemin zorluklarına kısaca değinilerek açılan yaraları tamir etmek için onun nasıl bir misyon yüklendiğine temas edilecektir. Ayrıca kuşandığı evrensel değerlerle yaşadığı dönemle sınırlı kalmayıp günümüze kadar uzanan etkileri üzerine genel bir değerlendirme yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Hacı Bektaş Veli, Bektaşilik, Misyon

THE HISTORICAL STUATION OF HAJI BEKTASH VELI AND ITS REFLECTION ON PRESENT TIME

ABSTRACT

The states do not always rise and stay at the paramount. Just like individuals, they can have their ups and downs. In difficult times when falling from the top to the bottom, people wait for a saving hand. Historical figures are people who touch the geo-political fate of the geography they are in One of the personalities amongst whom were regarded as saviors during the sinister periods of the Anatolian Seljuk State was Haji Bektash Veli, who was

* Yazar; çalışmanın hazırlanması esnasında bilimsel ve etik ilkelere uyulduğunu ve yararlanan tüm kaynakların kaynakçada belirtildiğini, çalışmanın maddi açıdan fonlanmadığını, çıkar çatışması bulunmadığını beyan etmektedir.

** Doktora Öğrencisi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, ihsan66@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org//0000-0002-7606-6781>

Makalenin Hakemlere Gönderiliş Tarihi : 06/12/2021

Makalenin Hakemlerden Geliş Tarihi : 17/12/2021

considered one of the Horasan sacred persons who lived in the 13th century. In order to better understand the influence of Haji Bektash Veli, it will be necessary to look at the social, political, economic and other conditions of the so-called geography where he had lived in. In this paper, having been considering the written sources, the difficulties of that period would be briefly mentioned, and what kind of mission he has undertaken to repair the wounds would be dealt with. In addition, We will to make a general evaluation on the effects of universal values, which have been not only limited to the period in which he lived, but also extended until the present day.

Keywords: Haji Bektash Veli, Gooseberry, Mission

1. GİRİŞ: 13. YÜZYIL ANADOLU'SUNA GENEL BİR BAKIŞ

Hacı Bektaş Veli'yi ve misyonunu yakından tanımak için bulunduğu dönemin şartlarına ve konjonktürel durumuna bakmak gerekir. Yaşadığı 13. yüzyılda kaos ve iç çekişmeler ayyuka çıkmış ve İslam Dünyası üzerine karanlık bulutlar çökmeye başlamıştır. Moğol saldırılarının baş gösterdiği huzursuzlukların yanında mezhebî ve ırkçı taassupların yol açtığı tahribatlar da söz konusudur. Bütün bunlara rağmen bir kurtuluş diyarı olarak görülen Anadolu'ya göçler devam etmektedir.

O zaman Diyar-ı Rum olarak bilinen Anadolu, Selçuklu sultanlarının hakimiyeti altındadır. Bu asırda Selçuklular hem en parlak hem de hem de yıkılış dönemlerini birlikte yaşamıştır. Sultan Alâeddin, 1220'de bu devleti maddi ve manevi ihtişam bakımından en üst seviyeye ulaştırmıştır. Fakat 1232'de Moğolların Anadolu'ya saldırımları ile Selçuklu Devleti'nin durumu kötüleşir.¹ 12. yüzyıl başlarından itibaren Anadolu Selçuklularında toprak rejimi de bozulmaya başlamıştır. Askerî ikta sistemiyle yürütülen toprak rejiminde toprağın işlenmesi ve geliri önceleri Türkmen beylerine ve komutanlarına veriliyordu. Sadeddin Köpek'in dizginleri ele almasıyla durum değişmiştir. Toprak rejiminin değiştirilmesi Türkmenlerin hayvanlarını otlatacak mera ve kışı geçirecek kışlık bulma konusunda zor durumda kalmalarına sebep olmuştur.²

¹ Abdurrahman Güzel, *Kaygusuz Abdal*, (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1981), 1.

² A. Yaşar Ocak, *Babailer İsyanı*, (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1996), 39.

Bu dönemde siyasal-toplumsal yapıları şekillendiren yönetici sınıf ile yönetilen kitleler arasında keskin bir ayrımın olduğu görülmektedir. Selçukluların İslam dünyasına girmesi ile başlayıp Moğol istilası ile kuvvetlenen bu kaotik yapı 15. yüzyıl sonlarına kadar sosyal, dini ve siyasal gelişmeleri belirleyen en temel etkenlerden biri olmuştur. Bu yapıyla konar göçer bir hayat yaşayan Türkmenler ile Tacik dedikleri yerleşik halk anlaşamıyor, askeriye oluşturulan bu yönetici sınıf kendilerini onlardan üstün görüyorlardı.³ Bir taraftan Moğol baskısı, öte yandan eşkıya ve dini yapıların isyanları hem devleti hem de halkı yıldırılmaktadır. Otoritesi sarsılan devletin halkla arası iyice açılır. Yüzyılın sonlarına doğru bağımsız beylikler devri başlar ve 1308'de Anadolu Selçuklu Devleti resmen sona erer.⁴

Türkmen halkını isyana götüren bu meseleye yalnızca merkezi yönetim açısından değil, onların hayat şartları, sosyal ve ruhsal alışkanlıkları açısından da bakmak gerekir. Türkmen boylarının alıştıkları yerlerden ve yaşam şartlarına uyum sağladıkları beldelerden ayrılmak zorunda bırakılmalarını ve aile efradı ve hayvanlarıyla birlikte kilometrelerce uzakta bir hayata zorlanmalarını da göz önünde tutmak gerekir.⁵

Öte yandan Haçlı savaşlarının izleri hala etkisini sürdürmektedir. Rum ve Ermenilerin sürekli olarak birbirleriyle mücadeleleri yerli halkı bıktırmış olup Türklere daha sempatik bakmaya başlamışlardır.⁶ Haçlı seferleri başlangıçta Anadolu Türkleri üzerinde olumsuz etki yapmış ve baskın niteliğinde gelişen saldırıları ile Anadolu Selçuklu Devleti'ne gerçekten bir darbe vurmuştur. Türkler Orta Anadolu'ya çekilmek zorunda kalmışlardır.⁷ Avrupa, Haçlı Seferleri yoluyla 1096-1270 yılları arasında doğuya ve İslam ülkelerine sekiz sefer düzenlemiştir. İki yüzyıl süren bu savaşlar sırasında İslam dünyası ile Batı/ Avrupa devletleri karşı karşıya gelmiştir. Anadolu ve Ortadoğu'daki savaşlarda kitle kıyımları,

³ Rıza Yıldırım, *Menakıb-ı Evliya (Buyruk)*, (İstanbul: YKY Yayınları, 2020), 80.

⁴ Güzel, (a.g.e.), 2.

⁵ Ocak, (a.g.e.), 60.

⁶ Ocak, (a.g.e.), 45.

⁷ Işın Demirkent, "Haçlılar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 14/525-546.

insan ölümleri, ekonomik bunalımlar ve kıtlıklar baş göstermiştir. Bu savaşlar bölgedeki Müslüman- Hıristiyan ilişkilerini bozmuş, din ve mezhep savaşlarını sürekli kılmıştır. Müslümanlar içindeki Hıristiyan toplulukları zarar görmüştür.

Bütün bunların yanında Anadolu'ya yoğunlaşan Moğol istilaları görülmektedir. Bunun sonucunda Selçuklu Devleti ordusu ile Moğol İlhanlı ordusu karşı karşıya gelmiştir. Döneme damgasını vuran ve Türk tarihinin akışını değiştiren olaylardan biri de Köseadağ Savaşı'dır. (1243) Bu savaşla birlikte Türkiye Selçuklu Devleti'nin kaderi de değişmiştir. Bu savaş, Moğol istilâsını durdurmak amacıyla yapılmıştır. Fakat Selçuklu öncü birliklerinin Moğol ordusu karşısında ağır bir şekilde bozguna uğraması başta Sultan Keyhüsrev olmak üzere bütün Selçuklu komutanlarının savaşa girmeden utanç verici bir şekilde kaçmasıyla sonuçlanmıştır. Bu kaçışın bedeli ise, Anadolu'nun işgali ile Türkiye Selçuklu Devleti'nin, bir daha kurtulmamak üzere Moğol hâkimiyeti altına girmesi şeklinde tezahür etmiştir.⁸

Görüldüğü üzere 13. yüzyıl bir yandan Moğol İstilas ve Haçlı Seferlerin izleri, öbür yandan halk ayaklanmaları ile Anadolu Selçuklu Devleti'nin gerilemesine şahitlik etmiştir. Buna bir de son dönem devlet adamlarının yanlış politikaları eklenince çöküş kaçınılmaz olmuştur.

2. HACI BEKTAŞ VELİ'NİN TARİHİ KİŞİLİĞİ

13. yüzyılda yaşadığı kesin olarak bilinen Hacı Bektaş Veli'nin asıl adı Bektaş olup muhtemelen ölümünden sonra Hacı Bektaş Veli diye şöhret bulmuştur. 13. yüzyıl Selçuklu Anadolu'sunda Babai hareketinin lideri Baba İlyas çevresine, 14. yüzyılda Yeniçeri Ocağı'nın kuruluşuna, 16. yüzyılda kendi adını alacak olan Bektaşilik tarikatının teşekkülüne adını yazdıran Hacı Bektaş Veli'nin, devrinin kaynaklarına bakıldığında yaşadığı dönemde yaygın bir şöhrete sahip olmadığı söylenebilir.⁹ Tarihî ve Menkıbevî yönüyle tanınmaya çalışılan Hacı Bektaş Veli'yi en kapsamlı

⁸ Salim Koca, *Türkiye Selçuklu Tarihinin Akışını Değiştiren ve Anadolu'nun Kaderini Belirleyen Savaş: Köseadağ Bozgunu*, (Konya: Türkiyat Araştırmaları Dergisi, 2015), 37/35-84.

⁹ Ocak, "Hacı Bektaş-ı Veli." *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 14/455-458.

şekilde tanıtan Vilâyetnâme, Hacı Bektaş'ı Horasan erenlerinden gösterir. Eflâkî ve Âşık Paşazade de aynı bilgiyi verir. Kayıtlarda ve kitâbelerde de Hünkâr Horasan'lıdır.¹⁰

13. yüzyılda pek çok bilgin ve sanatkâr yetiştiren Horasan'da dünyaya gelen Hacı Bektaş Veli, ilk eğitimini Pir-i Türkistan diye anılan Hoca Ahmet Yesevi'nin talebesi olan Lokman Perende'den almıştır. Moğol istilasının artması üzerine bulunduğu yeri terk etmek durumunda kalarak önce Hicaz'a ardından Sivas, Amasya ve Kırşehir'e gelmiş, en sonunda Sulucakarahöyük'te yerleşmiştir.¹¹

Prof. Ahmet Yaşar Ocak'a göre, Hacı Bektaş Veli Çepni boyunun mensubu olup bu boyun bir kolu olan Bektaşlu Oymağı'nın reisi idi. Kendisi o dönemde Anadolu'ya yoğun bir şekilde gelen derviş göçlerinden birine mensuptur. O dönemde kendilerine Horasan Erenleri denilen bu dervişler, kendilerince münasip gördükleri yerlere aileleri, oymağı ve müritleriyle birlikte yerleşiyor ve zaviyelerini açıyorlardı. Bunlar, mensubu buldukları kabilenin şefleri olmakla birlikte aynı zamanda dini reisleridir. Bu da bize bu dervişlerin kalabalık kitleleri kolayca nasıl sevk ve idare ettiğini göstermesi bakımından önemlidir.¹²

Hacım Sultan Vilayetnamesinde Hacı Bektaş Veli doğrudan Hoca Ahmet Yesevi'nin halifesi olarak gösterilirken, Hacı Bektaş Veli Vilayetnamesinde Lokman Perende'nin müridi olduğu, onun da Ahmet Yesevi'den el aldığı anlatılmaktadır.¹³ Köprülü'ye göre, Hacı Bektaş Veli Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan önce Anadolu'ya gelip yerleşmiş meczup bir dervıştır. Bazı araştırmacılar buna itiraz ederler; O, kendini inzivaya verip toplumdaki tecrit olmuş bir budala derviş değil, ne yapacağını iyi bilen, son derece planlı hareket eden, organizasyon dehası çok güçlü bir Türk sufisidir.¹⁴

¹⁰ Abdülbaki Gölpınarlı, *Menakıb-ı Hacı Bektaş-ı Veli*, "Vilayetname". (İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1958), VII.

¹¹ Baki Yaşa Altınok, *Alevilik Hacı Bektaş Veli Bektaşilik* (Ankara: Oba Kitabevi, 1998), 152-153.

¹² Ocak, (a.g.e.) 61-65.

¹³ Fuat Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar* (Ankara: DİB. Yayınları, 1976), 49.

¹⁴ Y. Nuri Öztürk, *Taribi Boyunca Bektaşilik*, (İstanbul: Yeni Boyut, 1990), 77-78.

Menkıbevî hayatına bakıldığında Hacı Bektaş Rum abdallarının piridir; Diyar-ı Rum'un (Anadolu) büyük evliyasındandır. Menkıbevî tarihi onun anlaşılmasını ve tahlilini güç bir dönüşüm sürecine sokarken, onu daha 14. yüzyıldan itibaren günümüze kadar varlığını koruyan çok önemli bir kültür, Anadolu'daki heterodoks Müslümanlığın merkez şahsiyeti yapmıştır. Hacı Bektaş Veli'yi ancak kendisinden sonra yazılmış ikinci dereceden kaynaklardan incelemek mümkündür. Bu kaynakların en eskisi, 14. yüzyılın ünlü sufilerinden Aşık Paşa'nın oğlu Elvan Çelebi'nin Menâkıbü'l-kudsiyye adlı menkıbevi aile tarihidir. Hacı Bektaş Veli hakkında ikinci kaynak, vefatından yaklaşık yüz yıl sonra Mevlâna Celaleddin-i Rumi'nin torunu Ulu Arif Çelebi'nin emriyle Ahmed Eflaki tarafından kaleme alınan Menâkıbü'l-arifin adlı Farsça eserdir. Sonrasında ise Hacı Bektaş Veli adına düzenlenmiş olup 15. yüzyılın son çeyreği içinde kaleme alındığı kesin gibi görünen Menâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektaş-ı Veli alır.¹⁵

2.1. Hacı Bektaş Veli'nin Misyonu

Anadolu halkının böylesine çaresiz ve savunmasız bir durumda olduğu atmosferde Hacı Bektaş Veli'ye düşen görev, manevi önderlik ve rehberlik olmuştur. O, ezilen ve hor görülen Türkmenleri etrafına toplayıp eğitmiş, onları hak ve hakikate yönlendirmiştir. Sulucakarahöyük'te yerleşen Hünkâr, Gıyasettin Keyhüsrev'in Selçuklu Devletinin başında olmasını da dikkate alarak boş yere kardeş kanının dökülmesine fırsat vermemek için Babai İsyana katılmamıştır. Onun ne kadar barış yanlısı olduğunu Vilayetnamedeki güvercin metaforundan çıkarmak mümkündür:

Hacı Bektaş, Rûm ülkesine güvercin donunda gelir. Hacı Doğrul adındaki eren, onun üstüne doğan şeklinde gider. Hacı Bektaş silkinir, insan olur, onu boğazından yakalar ve sıkar. Bir zaman akli başından giden Doğrul, kendine gelince özür diler. Hünkâr, biz size mazlum donunda geldik, siz bizi zalim donunda karşıladınız; er eri böyle karşılamaz, güvercinden daha mazlum bir hayvan bulsaydık onun donunu alır da öyle gelirdik der.¹⁶ O, burada bir Türkmen şeyhi olarak

¹⁵ Ocak, (a.g.e.),455.

¹⁶ Gölpınarlı, (a.g.e.),19.

kendisine tabi olan insanlara irşad görevinde bulunurken yöredeki Hıristiyanlarla da sıkı ilişkiler içerisine girip onların ihtidasına zemin hazırlamıştır. Onun bu yöntemi, Anadolu'nun müslim-gayri müslim toplumları arasında önemli bir yakınlaşma ortamının doğmasına yol açmıştır.¹⁷

Bu dönemde Hacı Bektaş Veli evrensel bir bakış açısı ve engin hoşgörüsüyle bu yaraları kapatmaya ve bozulan dengeleri tamir etmeye çalışmıştır. O dönemde ortaya çıkan Babai isyanlarına katılmayıp barıştan yana tavır almıştır. Kendi çağındaki insanları etkilemekle kalmayıp yetiştirdiği talebelerini yurdun dört bir yanına göndererek ülkenin birliğine ve dirliğine katkı sunmuştur. Böyle bir 13. yüzyıl Hacı Bektaş'a kaynaklık etmiş, vefatından sonra Bektaşilik ön plana çıkmıştır. Hacı Bektaş'ın felsefesindeki acı, kıyım, ölüm, yıkım, savaş, kıtlık, açlık karışıklığı; din, dil, etnik, mezhep ve dinler üstü bir dostluk ve barış içerisinde “olgun insan”, “olgun toplum” olarak yaşama isteği bu gözlemlerin ve yaşanılanların verdiği derslerin sonucudur.

Ona isnad edilen bir eserinde, Allah'a kulluk eden müminlerin mahlukatına karşı da son derece merhametli ve muhabbetli olması gerektiğine vurgu yapar: “Müminin gerçeği odur ki hiçbir zaman hiçbir yarattığı haksız yere eline ve diline dolamaz. Hz. Ali'nin “Allah'ın emrine boyun eğin ve yarattıklarına sevgi gösterin” buyruğunu göz önünde bulundurun...”¹⁸

Anadolu'nun birçok yerini gezdikten sonra Sulucakarahöyük'te karar kılmasının çeşitli sebepleri üzerinde durulabilir. Kanaatimizce onun buraya yerleşmesinde, bölgenin stratejik bir konumda olmasının ve dönemin taarruzlarından uzak asude bir noktada bulunmasının etkisi olabilir. Bunun yanında Hıristiyan toplumun yoğun olduğu Kapadokya/Ürgüp bölgesine yerleşip onlarla da ilişkileri geliştirerek ihtidalarına vesile olmak istemiş olabilir. İrfan ocağını burada tutuşturan Hünkâr, ileride insanlara hizmet götürececek alim ve fazıl insanların yetişmesine imkan verecek mümbit ortamı burada bulmuştur.

¹⁷ A. Yaşar Ocak, *Türk Sufiliğine Bakışlar*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2008), 171-72.

¹⁸ Gıyasettin Aytas, *Hacı Bektaş Veli* (Ankara: Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, 2009),50/ 11-16.

Hünkâr Türk diline değer vermiş, dua ve niyazların o günün insanların anlayacağı şekilde Türkçe yapılmasına özen göstermiştir. Onun din ve dünya görüş ve anlayışında ırk, dil, din ve mezhep ayrılığı yoktur. Bilakis onun nazarında yetmiş iki millete aynı gözle bakmak vardır.¹⁹ Piri Hoca Ahmet Yesevî'de olduğu gibi ilim ve zikir meclislerinde kadın/erkek ayrımı gözetmeksizin herkese hitap etmiştir. Bu durum göçebe Türk yaşamında kadın ve erkeğin iç içe bulunmasının zaruri bir sonucudur.²⁰

Çağdaşı olan Ahi Evran ile birlikte ahilik ilkelerini belirlemiş ve uygulamıştır.²¹ Ahilik, Asya'dan gelen konargöçer Türkmen topluluklarının yerleşik hayata geçmesinde, Anadolu'ya yerleşip yurt edinmelerinde, üretken bir yapıya kavuşmalarında, yoksul insanların tarım, ticaret ve sanatı meslek edinmelerinde temel etken olmuştur.²² Hacı Bektaş Veli, İnsanların açlık ve kıtlığa düşer olduğu bu dönemde, çalışıp üretmeyi ve helalinden kazanmayı teşvik etmiştir. Öyle ki bunalan insanlar onun tekkesine gelip yardım istemişlerdir. Bu meyanda vilayetnamede anlatılan Yunus Emre ile arasında geçen hikâye meşhurdur.²³

Hünkâr, bir yandan talebe yetiştirirken öbür yandan eserler yazmaya başlamıştır. Yazdığı eserlerin içeriklerine bakıldığında; akide, ibadet, ahlak ve sosyal konularda İslam dininin hükümlerini o günkü toplumun anlayabileceği düzeyde işlediği görülür. O, İslam'ın ana referansları olan Kur'an ve Sünnet ışığında tıpkı Hz. Peygamber döneminde olduğu gibi Müslümanların bir araya gelmelerini, Türk insanının birlik-beraberlik ülküsü etrafında toplanmasını ve bütünleşmesini sağlamaya çalışın bir sufi ve kanaat önderidir.²⁴

¹⁹ Altınok, (a.g.e.), 188.

²⁰ Kadir Özköse, *Anadolu Tasavvuf Önderleri*, (Konya: Ensar Yayıncılık, 2008), 97.

²¹ Ahilik-Bektaşilik İlişkisi ve Ahi Evran ile Hacı Bektaş Veli'nin dostlukları Vilayetname'de açıkça dile getirilmektedir. Bkz. Gölpınarlı, 1958: 49-52.

²² Baki Öz, *Bir Alevilik Yolu Ahilik* (İstanbul: Can Yayınları, 2001), 275.

²³ Gölpınarlı, (a.g.e.) 48-49.

²⁴ Güzel, (a.g.e.) 29.

“Hacı Bektaş Veli, şeyhlikten şahlığa geçme heves ve niyetinde olmadığı gibi, kılıçla devlete karşı hak arama çabasında olan bir halk ihtilalcisi de değildir. O, Horasan'dan atılan yanmış dalın peşinde, çöken Selçuklu hanedanının yarattığı boşluğu birlik ve dirlik duygusuyla yeşertmeye çalışan ve gönüllere padişah olma niyetinde olan bir erendir. Dolayısıyla o, elinde kılıçla isyandan isyana koşan biri değil, “elinde çapası” ile elinin emeği ve alınının teriyle dağ başlarında yer açıp yerleşen, bağ ve bahçe yetiştiren göçebe ruhunu şehirleştirip medenileştiren, onlardan imanlı, şuurlu, kendini bilen yepyeni bir “Türkmen toplum” yaratma isteği taşıyan birisidir.”²⁵

Bütün bu veriler ışığında şunu söyleyebiliriz ki Hünkâr, Hocası Ahmet Yesevi'nin Horasan'da tutuşturduğu irfan meşalesini Anadolu'ya taşıyan, insanların beden ve ruh açlığına derman arayan, duaları ve himmetleriyle halk üzerinde hayranlık uyandıran, her türlü şiddetten ve ötekileştirilmekten bunalan insanlara barış ve hoşgörü kucagını açan, devletine bir isyankar görüntüsünden titizlikle kaçınarak kendini rahat ifade edebileceği ve olgun insanlar yetiştireceği bir mekana (Sulucakarahöyük) yerleşen, Anadolu insanının ihtiyaçlarını göz önünde bulundurarak dini hükümleri kolaylaştıran, kadın-erkek ayrımı yapmaksızın herkesi ilim-irfan yoluna davet eden, “düşmanın dahi insan olduğu” bilinciyle kimseyi incitmeyen barışçıl ve hoşgörülü bir mutasavvıftır. O'nu diğerlerinden ayıran ve insanların çekim merkezi haline getiren yönü de bu evsafa olmasıdır.

2.2. Hacı Bektaş Veli ve Bektaşilik

Hacı Bektaş Veli'nin tarihi konumunu ve gücünü görebilmek için biraz da Bektaşilik tarihine göz atmak gerekecektir. Vefatından sonra kendisinden en çok bahseden Abdal Musa'ya bakılarak Hacı Bektaş Zaviyesi'nden yetişen Rum abdallarının yayıldıkları bölgeler ve yürüttükleri propagandanın genişliği bu konuda fikir verebilir. Abdal Musa gibi yüzlerce Rum abdalı Anadolu'nun çeşitli yerlerinde, özellikle Batı Anadolu' da kurdukları zaviyelerde adını koymadan Bektaşilğin temellerini atmışlardır. Hacı Bektaş Veli menakıbnamesinde (Vilayetname) adları geçen Hacım Sultan, Sarı ismail, Pirabi Sultan gibi

²⁵ Özköse, (a.g.e), 143.

isimlerin henüz Bektaşî adını taşımayan bu ilk nesil Bektaşî şeyhlerinden sayılması mümkündür.²⁶

Hacı Bektaş Veli, adını taşımasına rağmen Bektaşîliğin bizzat kurucusu değildir. Bektaşîlik, 16. yüzyılın ilk yıllarında Balım Sultan tarafından Haydariliğin içinden ayrılmak suretiyle onun adına kurulmuştur. Genel anlamda tarikat oluşumlarına bakıldığında kendi dönemlerinde değil, ismi geçen şahıslardan sonra muhipleri tarafından sonraki dönemlerde kuruldukları görülmüştür. Bektaşîlik de Hacı Bektaş adına onun düşünceleri ve uygulamaları etrafında kendisinden iki asır sonra sistematize edilmiştir. Anadolu Aleviliğinde Hacı Bektaş Dergâhı merkez kabul edilir. Dergâha bağlı olarak çevredeki Alevi topluluklarını irşad eden çok sayıda ocak, tekke, dergâh faaliyetlerini sürdürerek bugünlere gelmişlerdir.²⁷

Bektaşîliğin merkezi, 1271'e kadar Hacı Bektaş Veli'nin yaşadığı Sulucakarahöyük çevresidir. Buradaki zaviyenin 14. yüzyıldan itibaren önem kazanmasıyla birlikte çevre giderek genişlemiş, 15. yüzyıl sonlarında tarikatın teşekkülüyle nüfuz sahası Anadolu sınırlarını zorlamaya başlamıştır. Pir-i Sani olarak anılan Balım Sultan'ın gayretleriyle sistematize edilen tarikat, el-Cezire ve Irak, Mısır, Balkanlar ve Doğu Avrupa'ya kadar uzanmıştır. Fetihlerle birlikte Bulgaristan, Girit ve Macaristan'ı da içine alan geniş bir hinterlanda sahip olmuştur.²⁸

Hacı Bektaş Veli Anadolu'da ve Rumeli'de pekçok kişinin gönlüne girmiş, düşünceleri ve felsefesiyle çağlara ışık tutmuştur. Bektaşîlik ise asırlar boyunca toplumla iç içe olmuş halkla kaynaşmış bir tarikattır. Bektaşîliğin halk arasında tutunmasını sağlayan iki önemli faktör vardır. Bunlar, saz eşliğindeki Bektaşî şüirleri ve nefesleri, diğeri de Bektaşî fıkralarıdır. Bu enstürmanlarla halkın duygu ve düşüncelerine

²⁶ Ocak, (a.g.e), 373-379.

²⁷ İhsan Ünlü, *Alevilikte Dedelik ve Ocak Anlayışı*, (Ankara: Sistem Ofset. 2018), 108.

²⁸ Bektaşîliğin yayıldığı coğrafyanın ve etkilerinin batılı gözüyle tespit ve değerlendirmesi için bkz. Haslok, F. R. (2015). *Bektaşîlik Tedkikleri*, (Çev. Ragıp Hulusi). Ankara: Kurgan Edebiyat Yayınları.

tercüman olunmuş, keskin bir zekanın ürünü olan fıkralarla yaşanan çelişiklere mizahla dikkat çekilmiştir.²⁹

Hiçbir ayırım yapmadan tüm insanlara eşit gözle bakan Bektaşilik bu düşünceyi tarikatın temel kurallarıyla sistemleştirmiştir. Bektaşi felsefesinde zorlama ve şiddetten sakınma ve tüm mahlukata acıma ve şefkat telkin edilmiştir. Burada hadiselerle hoşgörü ve hikmet perspektifinden yaklaşmıştır. Bektaşi Babaları halkın psikolojisini iyi bilen ve halktan biri olmanın tüm özelliklerini üzerlerinde taşıyan kişiler olmuşlardır. Bütün bunlardan dolayı Bektaşilik, halk içinde büyük kitlelere ulaşan bir kabul görmüştür.³⁰

3. GÜNÜMÜZE ETKİLERİ

Hacı Bektaş Veli'yi bulunduğu çağda kült haline getiren karizmatik yapısıdır. Bu noktaya gelmesinde ondan çok daha önce Anadolu'ya intikal eden Ahmed-i Yesevi, Kutbeddin Haydar, Dede Garkın kültürlerini ve Baba İlyas kültürünü kendi içinde eritmesi, böylece Anadolu'daki bütün heterodoks sufi eğilimleri temsil noktasına gelmesi önemli bir etkidir. Ayrıca İslam öncesi kültürleri de kendi bünyesi içinde hazmederek bağdaştırmacı (senkretik) bir yapı ortaya koymak suretiyle kendini Türk heterodoksisinin temelini yerleştirebilmiş bulunmasıdır. Nitekim bu bağdaştırmacı yapısıdır ki Bektaşiliğe evrensel bir hoşgörü niteliğini kazandırmıştır.³¹

Onun öğretilerinin günümüze taşınmasında iki temel vasfı etkili olmuştur. Bunlardan biri, şifahi anlamda toplulukların bir lidere bağlılıklarını ifade eden "karizma sadakati", diğeri de yazılı belgelere dayanan inanç gruplarının oluşturduğu bağ olan "yazı sadakati"dir. Hünkâr, bir taraftan efsanevi gücünü ifade eden karizmatik vasfı ve çevresini etkileyebilme gücüyle karizma sadakatini sağlarken, öbür yandan Makalat adlı eserinde olduğu gibi asırlar sonrasına ışık tutarak inananların birbirleriyle sevgi bağı altında sıkıca kaynaşmasını sağlayacak, birlik

²⁹ Hüseyin Özcan, *Hacı Bektaş Veli ve Alevi-Bektaşi Şiirinde Hz. Muhammed*. (İstanbul: Akademik Eksen Yayınları, 2009), 69.

³⁰ Özcan, (a.g.e.), 70.

³¹ Ocak, (a.g.e.), 175.

beraberliklerini bozmayacak adımlar atmalarını sağlayacak yazı sadakatini oluşturmaya çalışmıştır.³²

Günümüzde, Hacı Bektaş Veli Alevi-Bektaşî çevrelerce “serçeşme” namıyla Anadolu ve Rumeli’de farklı kesimleri kucaklayan şemsiye bir figür ve karizmatik bir şahsiyet olarak görülmektedir. Onun adına sistematize edilmiş olan Alevi- Bektaşî öğretisi, ahlakî hasletleri kazanmayı bir eğitim süreci olarak görmektedir. Nihayetinde insanların yetiştirilip olgun bireyler olarak toplumsal görevlerini layıkıyla ifa etmeleri hedeflenmektedir. Bu düşüncede, “okunacak en büyük kitap” olarak görülen insan, hayatın yaşanabilir cazibe merkezi olması noktasında kilit varlıktır. Ayrıca, “yetmiş iki millet”i ayırmadan herkesi kucaklayan engin hoşgörüsü ve birlik-beraberlik vurgusu günümüzde de çok kıymetlidir.

Heterodoks karakterine rağmen Hacı Bektaş, Sünni kesimler tarafından da önde gelen evliyadan kabul edilmiş ve büyük bir saygıyla anılmıştır. Bunda Vilayetnamedeki hakkında anlatılanların ve Makalat adlı eserindeki düşüncelerinin büyük etkisi vardır. Bu yüzden Hünkâr Sünnilerce Bektaşilikten ve Bektaşîlerden ayrı bir yere oturtulmuştur. Bunun sebebi, 15. yüzyıla gelinceye kadar Hacı Bektaş’ın bir veli sıfatıyla halka mal olması ve onun Bektaşilikten ayrı bir yere konmasıdır.³³

Hacı Bektaş Veli’yi çağının kalıplarından çıkarıp aradan yaklaşık 8 asır geçmesine rağmen hala yücelten, ortaya koyduğu felsefeyle insanlığın dün olduğu kadar bugün de ihtiyaç duyduğu bir şahsiyet yapan önemli başlıkları şöyle sıralamak mümkündür:

3.1. Birlik-Berberlik

Hacı Bektaş Veli, 13. yüzyılda siyasi ve sosyal çalkantıların zirvede olduğu bir dönemde, “Gelin canlar bir olalım.”, “Bir olalım, iri olalım, diri olalım” çağrılılarıyla insanları tefrikanın getireceği zararlara dikkat çekerek herkesi birlik ve beraberliğe davet etmiştir. Bugün dahi, emperyal güçlerin dünyaya nizam vermeye kalkışırken kaosa sürüklediği, Müslüman ülkelerin de içlerindeki tefrika ve çekişmeler nedeniyle güç

³² Özköse, (a.g.e.), 152.

³³ Ocak, (a.g.e.), 186.

kaybettiği bir ortamda birlik ve beraberliğin ne muazzam bir güç olduğunu bizzat yaşayarak öğretmiştir.

3.2. İlim-İrfan Yolu

O, “ilimden gidilmeyen yolun sonu karanlıktır” mesajıyla cehaletin ne büyük zarar getireceğine dikkat çekerek insanları cehaletin panzehiri olan okumaya ve öğrenmeye teşvik etmiştir. Bilmek manasına gelen ilim, Makalat'ta şeriat makamlarından ikincisi, marifet makamlarından yedincisi olarak geçmektedir.³⁴

Onun felsefesinde yapılan işler ve ibadetler bilinçle yapılırsa anlam ifade eder. Bunun için de Allah'ın insanoğluna verdiği aklı kullanmasını önemser. Makalatında verdiği bir temsilde imanı bir hazineye, Şeytan'ı hırsıza, aklı da hazine sahibine benzetir. Hazine sahibi eğer görevini ihmal ederse, hırsızın o hazineyi götürmesinin kaçınılmaz olduğunu ifade eder.³⁵

3.3. Etik Değerler

O, “eline, diline, beline sahip ol!” nasihatlarıyla insanların en çok suç işledikleri organlarına vurgu yaparak edep ve erkân yolunun da bu organlara sahip çıkmaktan geçtiğine işaret etmiştir.

Allah'ın rızasına kavuşmak, insanlar arasında sosyal barışın sağlanması ancak saygı ve edep ile olur. Hz. Ali, “Mal ve soy ile bir şeref olmaz. Şeref ancak bilgi ve edep ile olur” derken, Hz. Muhammed de; “Edep aklın dış şekli ve dış görüntüsüdür” buyurur.

Hünkâr'a göre, “Haya imandandır; hayası olmayanın imanı da yoktur” Utanma duygusu, insanlarla hayvanları ayıran en belirgin özelliklerden biridir.

Yine, “Gördüğünü ört, görmediğini söyleme” ve “özürleri görmeyen özürden kurtulur” diyerek ayıp ve kusur aramak yerine kusurları örtücü olmanın gereğine dikkat çeker.

³⁴ Aziz Yalçın, *Makalat-ı Hacı Bektaş Veli*, (İstanbul: Der Yayınları. 2004, 190.

³⁵ Yalçın, (a.g.e). 177.

3.4. Kardeşlik ve Dostluk

Fevaid adlı eserinde “Eğer daima cennete olmayı istersen herkesle dost ol ve kimseye karşı kin tutma. Merhem ve mum gibi ol, diken olma” sözleri yer alır.

“Mertebe ve makam yoktur, dostun gönlünden başka” diyerek dostluk ve kardeşliğin bütün makamların üstünde olduğunu ima eder.

“Tanrıya dost olmayı halka eziyet etmemekte bil” demek suretiyle halkla iyi geçinenlerin Tanrı’ya dost olmayı hak edebileceğini ifade eder.

Hünkâr’a göre samimiyetle yapılan iyilikler hariç bütün dostluklar geçicidir; “Benim üç dostum vardır. Öldüğüm zaman biri evde kalır, birisi yolda, birisi de benimle gelir. Evde kalan malımdır, yolda kalan yakınımıdır, benimle gelen iyiliğimdir.”

Hacı Bektaş Veli’ye göre, insan kendisini iyi bilir ve tanırsa, yaratıcısı olan Yüce Tanrı’yı da yakından bilmek ve tanımak fırsatını yakalamış olur. Böylece tüm insanlar birbirlerini daha iyi dost bilecekler, daha bir kardeş tanıyacaklar; her türlü haksızlıklardan, kavga ve şiddetten, bencillikten, tüm çirkin davranışlardan uzak duracaklardır.

3.5. Farklılıklara Tahammül

Metaforik bir portrede Hacı Bektaş Veli’nin bir elinde geyik bir elinde aslan figürü vardır. Burada onun barışçı kişiliği, zayıfı kuvvetliye ezdirmeyen, karşıtlar arasında uzlaşma sağlayan yönüne dikkat çekilir.

Onun adına kurulan Bektaşilik’te fikir ve inancı nedeniyle kimseye zorlama yoktur. Yol ve erkâna katılma özgür iradeyle olur. İnsan, inancını özgür iradesi ile seçtiği sürece o, kendi öz malıdır. “Gelme, gelme; dönme, dönme; gelenin malı, dönenin canı” prensibi de bu yola girmek isteyenlere önemli bir rehberdir.³⁶

3.6. İnsan Sevgisi

Bektaşî ahlakının temelinde insana saygı vardır. Bu saygı, insan-Allah berberliği veya Hak-halk birlikteliği gibi temel bir inanışın

³⁶ Güzel,a.g.e., 42.

uzantısıdır. İnsan, Allah'ın yeryüzündeki en büyük eseri olarak saygın bir varlıktır.³⁷

“Düşmanın dahi insan olduğunu unutma” diyecek kadar insan aşığı olan Hünkâr, savaşlara son vererek dünya barışının temellerini atacak sevgi ve hoşgörü mayasını çalmaktadır. Bununla birlikte “İncinsen de incitme” anlayışıyla da en büyük erdemin affedilmek olduğunu söyleyerek “iyiliğe iyilik her kişinin işi, kötülüğe iyilik er kişinin işi” anlayışını pekiştirir.

Onun felsefesinde “Hiçbir insan ve ulusu ayıplamayınız” anlayışı vardır ki farklı din ve etnisiteden olmak, insanlara hakaret nedeni olamaz. Tam tersine “kesrette vahdet” ilkesi gereğince farklılıklar zenginlik olarak görülür.

3.7. Olgun İnsan-Faziletli Toplum İnşası

Onun felsefesinde kişinin kendisini olgunlaştırması vardır. “Kendini bilen, Rabbini bilir” fehvasınca özünü bilen insanlar ancak Rabbini layıkıyla tanırlar. Bunun için de kişinin şekilcilikten kaçınıp müslümanlığı özümseyerek yaşaması gerekir. Kendini gerçekleştiren ve aşan insan, iyilikleri açığa çıkaran bir ıslahçıdır:

“Hararet nardadır sacda değildir

Keramet baştadır tacda değildir

Her ne ararsan kendinde ara

Mekke’de Kudüste Hacda değildir”

Hünkâr’a göre bir insanın kalbini kırmak büyük kabahattir. O yüzden kimsenin gönlünü kırmamak, gerçek erenlerin sözünden çıkmamak gerekir:

“Sakın bir kimsenin gönlünü yıkma

Gerçek erenlerin sözünden çıkma

Eğer insan isen ölmezsın korkma

Aşığı kurt yemez ucda değildir.”

³⁷ Öztürk, a.g.e 221.

İnsanı incitmeme ve gönlünü hoş tutma, Bektaşilik'te temel esaslardan biri olduğu içindir ki Bektaşilere zümre-i nâzenin yani çok ince, çok hassas insanlar zümresi denmiştir. Öyle ki bu hassasiyet yalnız insanlar için değil hayavanlar için de geçerlidir. Bektaşiler bu tutumlarının bir gereği olarak avcılık yapmazlar. Başta güvercin olmak üzere tüm hayvanları sever ve merhamet ederler.³⁸

Dün olduğu gibi bugün de geçerliliğini sürdüren bu maddeler, milletleri ayakta tutan “olmazsa olmaz” değerlerdir. Barış, dostluk, kardeşlik, insana saygı, empati, hoşgörü gibi değerleri erdem olarak kabul edip yaşatan toplumlar baki kalacaktır. Bu değerlerden uzaklaşan toplumlar ise teknolojik anlamda ne kadar ilerlerse ilerlesin çökmesi kaçınılmaz olacaktır.

4. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Bildirimize konu olan Hacı Bektaş Veli'nin yaşadığı döneme bakıldığında dışardan ve içerden gelen tazyiklerle Anadolu Selçuklu Devleti'nin çok çalkantılı dönemler geçirdiği görülmektedir. Her alanda olduğu gibi ekonomik anlamda da bunalan devletin elindeki en önemli koz olan vergiler halkı daha çok sıkıntıya sokmuştur. Temelinde ekonomik nedenli olup din görüntüsü altında patlayan isyanlar sebebiyle kitleler iyice tefrikaya düşmüştür. Böylesi durumlarda din çok önemli bir silah olup farklı yerlere çevrilebilir. Nitekim devleti ele geçirip halkı ıslah etme amacıyla çıkarılan isyanlar sonunda oluk oluk kardeş kanı dökülmüştür. Böylesi çalkantılı bir dönemde Hacı Bektaş Veli, yangına körükle gitmek yerine dingin bir yere yerleşip kanayan yaraya merhem olmaya çalışmıştır. Köşesine çekilip hadiseleri sessizce izlemek yerine, ilerde topluma yön verecek akliselim insanlar yetiştirmeyi ve eserler vermeyi tercih etmiştir.

Sonuç olarak Hünkâr, bir elinde tesbihi bir elinde kalemiyle hem dünya hem de ahiret için çalışmış bir derviş portresi çizmiştir. Öte yandan silah yerine eline aldığı çapasıyla da zirai üretime yönelerek yoksulluk içinde kıvranan halka helalinden kazanıp üretmenin ne denli önemli olduğunu göstermiştir. Şekilcilikten uzak sade ve gösterişsiz hayatıyla o günün zor şartlarında yaşayan Anadolu insanının

³⁸ Öztürk, a.g.e.,221.

kaldırabileceği bir dini formatı ortaya koymuştur. Savaş ve şiddet yüzünden binlerce insanın hayatını kaybettiği günlerde barıştan yana tavır koyarak kardeş kanının dökülmesinin önüne geçmeye çalışmıştır. Onun bu barışçı ve akliselimi öne çıkaran misyonu bugünün insanına da yol göstermeye devam etmektedir. İnsanoğlu teknoloji ve bilimde ne kadar ilerlese ilerlesin, eğer Hünkâr'ın ortaya koyduğu değerleri yaşatmazsa bunların kendi aleyhine döneceği açıkça görülmektedir. Bugün insanlığın kendini keşfetme ve iç alemine yolculuk etme, insani değer ve erdemleri yaşayıp yaşatma noktasında bu değerlere her zamankinden daha çok muhtaç olduğu muhakkaktır.

KAYNAKÇA

- Altınok, B. Y. (1998). *Alevilik Hacı Bektaş Veli Bektaşilik*. Ankara: Oba Kitabevi.
- Demirkent, I. (1996). *Haçlılar*. TDV İslam Ansiklopedisi, (14), 525-546.
- Gölpınarlı, A. (1958). *Menakıb-ı Hacı Bektaş-ı Veli*, “Vilayetname”. İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Güzel, A. (2009). *Hacı Bektaş Veli'nin Tarihi Kişiliği ve Türk Kültürü Üzerindeki Etkileri*, III. Uluslararası Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Sempozyumu, Üsküp, 27-41.
- Güzel, A. (1981). *Kaygusuz Abdal*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Haslok, F. R. (2015). *Bektaşilik Tedkikleri*. (Çev. R. Hulusi). Ankara: Kurgan Edebiyat Yayınları.
- Koca, S. (2015). *Türkiye Selçuklu Tarihinin Akışını Değiştiren ve Anadolu'nun Kaderini Belirleyen Savaş: Köseadağ Bozgunu*, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (37), 35-84.
- Köprülü, F. (1976). *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*. Ankara: DİB. Yayınları.
- Ocak, A. Y. (2008). *Türk Sufiliğine Bakışlar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ocak, A. Y. (1992). *Bektaşilik*. TDV İslam Ansiklopedisi, (5), 373-379.
- Ocak, A. Y. (1996). *Babailer İsyanı*. İstanbul: Dergah Yayınları.
- Ocak, A.Y. (1996). *Hacı Bektaş-ı Veli*. TDV İslam Ansiklopedisi, (14), 455-458.
- Özcan, H. (2009). *Hacı Bektaş Veli ve Alevi-Bektaşî Şiirinde Hz. Muhammed*. İstanbul: Akademik Eksen Yayınları.
- Özköse, K. (2008). *Anadolu Tasavvuf Önderleri*. Konya: Ensar Yayıncılık.
- Öztürk, Y. N. (1990). *Tarihi Boyunca Bektaşilik*. İstanbul: Yeni Boyut.
- Öz, B. (2001). *Bir Alevilik Yolu Abililik*. İstanbul: Can Yayınları.
- Ünlü, İ. (2018). *Alevilikte Dedelik ve Ocak Anlayışı*, Ankara: Sistem Ofset.
- Ünlü, İ. (2008). *Ehl-i Beyt Ocağı Alevilik*. İstanbul: Popüler Yayınları.

Veli, H.B. (2009). *Makâlât-ı Gaybiyye ve Kelimât-ı Ayniyye*. (Haz. Gıyasettin Aytas). Ankara: Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi Yayınları.

Yalçın, A. (2004). *Makalat-ı Hacı Bektaş Veli*. İstanbul: Der Yayınları.

Yıldırım, R. (2020). *Menakıb-ı Evliya (Buyruk)*. İstanbul: YKY Yayınları.